

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ ЗІ ЗБІРКИ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЇ ТА ХУДОЖНЬОГО ПРОМИСЛУ ІН НАН УКРАЇНИ

Лілія Чайковська (м. Львів)

Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України – один з небагатьох етнографічних музеїв на теренах нашої держави, багата скарбниця пам'яток традиційної побутової культури та народної творчості українців, а також зразків декоративно-ужиткового мистецтва народів світу.

Історія Музею сягає останньої чверті XIX ст., часу заснування двох великих музейних осередків у Львові – Міського промислового музею та Музею Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. Вони відігравали значну роль у збиранні, збереженні та популяризації творів народного декоративно-ужиткового мистецтва, розвитку етнографічної та мистецтвознавчої наук.

Міський промисловий музей було створено в 1874 р. з метою сприяння розвитку художніх промислів на галицьких землях. У 1939 р. відбулася реорганізація цього закладу в Музей художнього промислу Міністерства культури УРСР. Протягом 1939 – 1940 рр. у Музеї зібрані експонати багатьох націоналізованих збірок. Таким чином, на початку 1941 р. в його фондах нараховувалося більш ніж 22 тис. експонатів та 10 тис. одиниць книжкового архіву.

Музей Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (далі – Музей НТШ) був заснований у 1895 р. за ініціативою Етнографічної комісії НТШ. Комплектуванню його етнографічної збірки значною мірою сприяли відозви, з якими зверталися до громадськості М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк та ін. Діяльність Музею була перервана в 1939 р. після розпуску Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. Його ж етнографічні колекції стали основою організованого в 1940 р. Державного

етнографічного музею, який у 1945 р. став частиною АН УРСР.

Пізніше, в 1951 р. Музей художнього промислу та Державний етнографічний музей об'єднали в Державний музей етнографії та художнього промислу, який розмістили в приміщенні колишньої Галицької ошадної каси (пр. Свободи, 15), де цей музей знаходиться і зараз. Сьогодні це значний центр наукової, просвітницької та культурно-освітньої роботи, його фонди нараховують приблизно 83 тис. пам'яток¹.

Фонд народної іграшки налічує більше тисячі експонатів поч. XX ст. майже з усіх регіонів України, а також із Польщі, Росії, Литви, Франції, Швеції, Фінляндії та інших країн. Переважна частина їх – із Західної України. Оригінальні іграшкові композиції виготовлялися із найрізноманітніших матеріалів: глини, дерева, скла, фарфору, паперу, дроту, соломи, лози, рогози, тканини, сиру тощо.²

У збірці іграшок Музею переважають дві групи: дерев'яні та керамічні. Дерев'яну іграшку в Україні виробляли там, де був поширений деревообробний промисел. Одним з найбільших таких центрів є Яворів Львівської обл., де ще в 1886 р. було створено забавкарську школу³. В 70–80 рр. XX ст. фонди Музею поповнились іграшковими композиціями талановитих яворівських майстрів В. Прийми, С. Тиндика та М. Ференца.

Цікавим розділом мистецтва глиняної іграшки є мала зооморфна декоративна пластика. Вона представлена в Музеї композиціями з вершниками із с. Кульчин Волинської обл., які розписані ангобами; фігурками казкових величких пав, папуг, індуків, білок, гравійованими та покритими світло-коричневою

поливою (Іржа, Польща), а також фігурками птахів та лісових звірів (Росія).

Поряд з роботами невідомих іграшкарів демонструються і вироби знаних майстрів. Різноманітністю сюжетів, пластичною виразністю, оригінальністю задуму вирізняються численні (в Музеї їх понад 30 одиниць, 1962 р. виконання) теракотові композиції О. Шиян з Одеси: "Танок", "Три рибки", "Барaban", "Ослик", "Бариня", "Бабуся з курочками" та ін. – ось результат спостережень за природою забавкарки, її своєрідний стиль, який характеризує жанровий напрямок у іграшці. Гротесковими теракотовими композиціями (більше 20-ти, 1986 р. виконання) – "Друзі", "Коник", "Корова", "Лінивий кіт", "Песик в Цирку" та ін. – представлений у Музеї Л. Никитюк із Хмельницька. Пластика й тонке відчуття кольору притаманні майоліковим роботам майстра із Києва О. Железняка.

Загалом, усі іграшки можна поділити на рухомі та нерухомі.

До рухомих яворівських іграшок (1912–1913 рр.) належать: коник або група коників, візки, деркачі, пташки, а також чайний та столовий комплекти, скрипки, мініатюрні меблі, бомбетлі, ліжка, колиски, прикрашені яскравим рослинним орнаментом. Так, у 1950 р. до Музею надійшов виготовлений у Яворівському р-ні чайний сервіз на 20 персон⁴. Із цієї ж місцевості до збірки потрапили два столярні іграшкові вироби (1949) – дитячі автомобіль та трамвай⁵.

Улюбленим персонажем іграшкаря В. Прийми був коник, використовуючи традиційну силуетну форму якого, автор спромігся створити різноманітні композиційні варіанти. Коник приводиться у рух посмикуванням мотузки, що кріпиться до основи. Майстер щедро розписував свої вироби яскравими аніліновими фарбами малинового, зеленого і жовтого кольорів, використовуючи характерні для своєї місцевості мотиви ("вербівка", "качечка" тощо). Рухомими пташками, а також точеними фігурками представлена творчість М. Ференца ("Зозуля на колесах"). Автор багатофі-

гурних сюжетних композицій С. Тиндик увів нові прийоми в розпис ("Дружба дітей з птахами", "Лелеки"). У Музейній збірці є гра під назвою "лишка", подарована Р. Баріляком із Радехівського р-ну Львівської обл. До Музею НТШ вона надійшла в 1926 р., а вже пізніше була передана Музею етнографії та художнього промислу ІН НАН України. Складається "лишка" з 15 дерев'яних частинок, які приводяться у рух підкиданням догори (детальніша інструкція міститься у книзі)⁶.

Дитячі лижі теж належать до рухомого виду іграшок і вважаються засобом пересування. Вони складаються із дерев'яних тесаних брусків, до яких знизу кріпиться металевий грубий дріт; із боків знаходиться шнурівка для прив'язування ноги⁷.

Значна частина експонатів була передана Музею НТШ Етнографічною Секцією Окружного Відділу в Снятині Товариства "Взаємна поміч Галицьких і Буковинських Учителів та Учительок" у 1912 р. На жаль, більшість експонатів не збереглися. Серед них – різновиди рухомої іграшки: сільськогосподарський реманент, мініатюрний посуд, деркачі, холодці тощо.

Деркачі, що зберігаються у фонді, є зразками рухомої та утилітарної іграшки. Дерев'яні фуркала і тарахкальця із с. Каліна і с. Длужок Хмельницької обл. належать до найдавніших експонатів збірки.

До поширеного типу лемківських забавок можна зарахувати деркачі – "робчали", "туркотки", "трайкотки" і ін. Виготовляли їх із окремих вирізаних з дерева частин, за винятком рухомих деталей – шестерні ("трибка") та букової пластинки ("клепочки")⁸.

У Музеї є і нерухомі дерев'яні іграшки: близько 10-ти невеличких зооморфних композицій технікою круглого різьблення виготовив у 1933 р. В. Війтович у Лемківщині; сімейство ляльок та птахів, змайстрованих у Яворівському р-ні; прикраси на ялинку і ряд інших експонатів.

До виду рухомих керамічних дитячих виробів можна віднести мініатюрне

начиння, яке є прототипом дорослого посуду. Майстриня Г. Цвілик (с. Косів Івано-Франківської обл.) з неабиякою любов'ю прикрасила свої вироби рослинно-геометризованими орнаментальними мотивами коричнево-зелених, у вкрапленнях жовтого, кольорів.

Необхідно зазначити, що керамічна іграшка здебільшого належить до нерухомих іграшки, тоді як дерев'яна – навпаки.

У Музеї зберігаються глиняні іграшки, які зараховують до нерухомих, а тому вони можуть бути наближеними до скульптурної пластики. Про це явище писав, зокрема, О. Найден⁹. Цікавою є частина збірки, в якій знаходяться експонати із зображенням жабки, корови, чаплі, когута, мініатюрний посуд. Більшість цих виробів декоровані зеленою поливою. А потрапили в Музей вони в 1937 р. як подарунок від Костя Широцького¹⁰.

Численну групу керамічних іграшок складають дво- або тризвукові свистунці, переважно зооморфного типу. Як відомо, світ тварин та птахів у слов'янській міфології відігравав значну роль. Свистунці, які відтворювали дзвінкі звуки, були своєрідним оберегом дитини. Зокрема, привертають увагу варіанти у вигляді голуба, півника, вершників (1932 р.) із с. Калагарівка Тернопільської обл.; у вигляді коника, курочки, баранця із с. Вишнівця та с. Кунинця Тернопільської обл. Всі вони вирізняються пластичною декоративністю, частково прикрашені поливою. Своєрідними є свистунці із с. Стара Сіль Львівської обл., що мають оригінальну форму: жінки з дитиною, колиски, гуски тощо.

До музичної дерев'яної іграшки належать сопілки. Наприклад, лемківські сопілки, як згадує Т. Карпіяк, виточували по-різному: короткі, довгі, грубіші, тоненькі, з рівними гладкими поверхнями та прикрашені випалюванням¹¹.

Тож можна зробити висновок, що іграшка може бути звукова та беззвучна.

Для ідентифікації певних експонатів, окрім певної літератури, необхід-

ним є і візуальне дослідження їх як у музеях нашої держави, так і за кордоном. Наприклад, у Музеї етнографії та художнього промислу ІН НАН України зберігаються експонати, відомі також у збірках Державного музею українського народного декоративного мистецтва. Окремі зразки, виготовлені у відомих світових центрах керамічного виробництва (зокрема, в м. Іржа, Польща), зберігаються як у наших фондах, так і в Радомишльському музеї села. Також у нашому музеї є іграшки, виготовлені з вільхового дерева та ялиці в с. Інженів'є Курсанського р-ну Тамбовської обл. Керамічні фігурки жінки, вершник на коні, індичка з двома індичатами, індик-птах надійшли в 1950 р. з постійної виставки дитячої іграшки Міністерства освіти. Іграшки декоровані яскравими червоною, синьою, зеленою фарбами на білому тлі¹².

Джерелом для дослідження фондової збірки іграшки Музею також можуть бути архівні дані. Так, інформацію про дитячий посуд та різноманітний тваринний іграшковий світ м. Луцька Волинської обл., їх декор, форми почерпуємо із архівних записів та замальовок¹³. А також є згадка про дерев'яні саночки (1948 р.) із м. Луцьк та багато інших відомостей. На жаль, частина цих речей не збереглася, проте це вже певна можливість дізнатися більше про іграшку¹⁴.

Колекція Музею є цікавою для дослідників народного мистецтва і традиційної культури. Для вивчення його фондової збірки приходять учні та викладачі Львівського коледжу ім. І. Труша та Львівської академії мистецтв. Вони опрацьовують матеріал та відстежують принципи виготовлення народної іграшки. Деякі експонати є об'єктом наукового інтересу молодих науковців ІН НАН України, зокрема про українську традиційну іграшку написала дисертацію науковий співробітник ІН НАН України Л. Герус.

У жовтні 2002 р. на базі нашого Музею проходив науковий семінар Юнацького центру творчої молоді, що сприяв обміну інформацією про стан

сучасної дитячої іграшки, а також тут були продемонстровані зразки традиційної народної іграшки.

Для популяризації народної традиційної іграшки Музей неодноразово проводив виставки як у нас, так і поза межами України: в Польщі в 1998 р. під час Польського фестивалю дитячої творчості та у Франції (Кальмар) у 1999 р. під час святкування Днів української культури. У фонді іграшки продовжується збиральницько-популяризаторська робота, яка має великі перспективи й сьогодні, і в майбутньому.

¹ Музей етнографії та художнього промислу // Путівник Інституту Народознавства НАН України. – Л., 1996. – С. 5.

² Там само. – С. 50.

³ Герус Л. До історії формування збірки народної іграшки Львівського музею етнографії

та художнього промислу Інституту Народознавства Національної Академії Наук України // Народознавчі зошити. – Л., 1997. – № 3. – С. 198–200.

⁴ Музей етнографії та художнього промислу ІН НАН України (далі – МЕХП ІН НАН України). – ЕП-19252.

⁵ Там само. – ЕП-19261, ЕП-19262.

⁶ Там само. – ЕП-18610.

⁷ Там само. – ЕП-24073.

⁸ Герус Л. Художні особливості української народної іграшки з дерева // Народознавчі зошити. – Л., 1995. – № 5. – С. 294–300.

⁹ Найден О. Українська народна іграшка. – К., 1999. – С. 250.

¹⁰ МЕХП ІН НАН України. – ЕП-18800.

¹¹ Герус Л. Художні особливості української народної іграшки з дерева... – С. 296.

¹² МЕХП ІН НАН України. – ЕП-24111.

¹³ Архів МЕХП ІН НАН України. – Оп. 1, спр. 39.

ТИПИ НАРОДНИХ СОРОЧОК ГЕТЬМАНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

Галина Шафранська (м. Київ)

1. ВСТУП

Збираючи польові матеріали, досліджуючи музейні колекції сорочок, а також вивчаючи різні літературні джерела, ми помічаємо, на перший погляд, парадоксальне явище. З одного боку – розмаїття і несхожість тих сорочок між собою, а з другого – своєрідний консерватизм, майже цілковита незмінність крою та оздоблення, притаманні даній місцевості й часові.

Уявімо собі: якби одягнути людей у всі ті сорочки, що зберігаються у художніх, краєзнавчих, історичних музеях та скансенах Києва, Львова, Чернігова, Івано-Франківська, Черкас, Переяслав-Хмельницького, Коломиї, Ужгорода, Чернівців, Луцька, Полтави, Луганська, Ромен, Дніпропетровська, Сум та ін., то

утворилася б фантастична феєрія кольорів, орнаментів і фасонів – своєрідний величезний яскравий букет квітів різних видів, але одного роду красного, роду прекрасного – українського.

Та виникло таке розмаїття не одночасно і не всюди. Щодо місцевих типів сорочок, то на наших історичних землях їх нараховується більш, ніж півсотні. А щодо узорів, то їх важко зібрати всі навіть у одному селі. Неможливо й остаточно систематизувати, узагальнити їх назви, бо вони були відмінними в різних місцевостях.

Різниця у культурі, одязі, зокрема в сорочках, пов'язана передовсім з історико-географічними межами. Це від давна зауважили дослідники-народознавці. Письменник і етнограф Яків Голо-